

Устдан тангри босмаса, ост-да ер тилинмаса, турк будун!, алингнинг турини ким буза олади?

Кул Тегин қабридаги ёзув, VII аср.

АЛП Тегин, тур! Турсангчи, Алп Тегин! Алп Тегин кўзларини ярқ этиб очди-да, болиши тагидан қилчини 2шоша-пиша оларкан: — Егийми? Арабми? — деб сўради.

— Йўк, Кўба томондан-ку... Урдадан битик келтирурлар, балки... — деб 3мингиллади бекни безовта қилганидан хижил бўлган қарабош?

Алп Тегин пешанасига шойи тасма боғлаб, битта ўрилган узун сочинни камарига қистирди-да, ташқарига йўналди.

Хазин куз. Уриқларнинг қизғиш япроқлари қўрғон саҳини қоплаб ётибди. Тезарак-атроф гўё қон сачрагандек олачалпоқ-жигаранг тус-да.

Олисдан Қўрғонга яқинлашиб келётган аллақандай отлиқлар кўринадди.

«Урдадан эрса... Ким?», деб ўйлади Алп Тегин ва шу ондаёқ суюкли бир чехра кўз ўнгиде намоён бўлди-да, юраги орзиқиб кетди: Чибилга! Қаттиққул алпағутнинг? қисик кўзларида ҳасрат жилваланди. «Йўк, — дея оғир сўлиш олди йигит, — у не қилсун Китконда?»

Делагай Алп Тегин қўрғон дарвозеси олдида у ёқдан-бу ёққа одимлар экан, Китконга келиши воқеаларини ҳаёлидан бир-бир ўтказди...

Милонинг етти юз ўттиз тўққизинчи йили, баҳорда Фарғона хоқони Арслон Тархон Талас хоқони Тугосиён устига черик тортиб борди ва ёва қўшинини тор-мор келтириб, Талас ўрдаси Суябни ваёрон қилди. Бироқ бу турк қабилаларининг ўзаро тўқнашуви ҳар икки тарафга ҳам наф келтирмади, беава қирғин натижасида Усрушона⁴ этекларида қўр тўкиб ётган арабларга ҳам, Қашқарда Давоннинг⁵ серҳосил тупроғи тамазинда қилчи қайраётган Хитой черикларига ҳам сўз бермай юрган турк девлати кучсизланди, холос.

Дунёнинг ярмини эгаллаб, Фарғона остоналарида тўхтаган араблар шундай қулай фурсатни пойлаб турган эдилар. Талас урушидан сўнг уч-тўрт ой ўтгач, Халифанинг Хўросондаги номби Наср бинни Сайёр катта қўшин билан Сўғдийнага кирди ва Усрушона, Шлош, Фарғона ҳукмдорларига мактуб йўллаб, уларни исломни қабул этишга, арабларга қўшилшга ундади.

Насрнинг бошдан-оёқ таҳдид тўла номасини олган Арслон Тархон Енчи Уғуз бўйидаги ўрдасида қурултой қақирди.

Арслон Тархоннинг сўғд ихшидлари⁷ саройида улғайган, араб ва хитой тиллеридан хабардор доно ўқаси Алп Тегин ҳам қурултойда доим бўлди.

Кенгаш пайти Опартархон⁸ Сабук Тегинбек «Арабни биламиз! Тўқишганмиз!» дегандек бамайлихотир ўтирган бекларга истеҳзоли назар ташлади, йўлбарс, териси ёпилган курсидаги Арслон Тархонга таъзим бажо келтирди:

— Хоқоним! Угушларим⁹, — деб сўз бошлади у, — эшитдүкки, Усрушона афшини ҳам, Шош тудуни¹⁰ Баҳодир ҳам Халифанинг битигига рози эмуш. Биз ёлғизлиб қолиб-дурмиз. Итлин¹¹ Тугосиён не-не алп ўғлонларимизни йиттурди. Черчаган йигитларимиз, боқилмаган отларимиз, садоқларда сийрақлашган ўқларимиз бирла ёва дош беришимиз оғурдур, — у Алп Тегинга қараб, ютинди-да, қўшиб қўйди: — Тошни чайнамак мумкин эрмаса, они ўпмак керак, дейди боболар. Уйлаб кўрингиз!

Сабук Тегинбек Талас урушида беҳисоб ўлжа орттириб, энди тинч ўтовни қўмсаб қолган чол эди. Алп Тегин тағойисини яхши биларди. Чунки Сабук Тегинбек тағойисини эмас, балки суюкли қаллиги Чибилганинг отаси ҳам эди-да! Шунинг юзхотирига бориб, Алп Тегин бирдан бетга сапчимайди. Сабр билан бошқа бекларни ҳам тинглади. Талас урушидан сўнг ўтарларига сурув-сурув кўй қўшиб олган қари, туллак беклар арабларнинг кучи кўплигини, турк бўриларининг¹² ҳали ҳордиқ чиқариб улгурмаганликларини пеш қилиб, мужжал фикр билдирдилар.

Сабук Тегинбек яна ўрнидан туриб, Мухаммадга уммат бўлган Бухоро, Самарқанд аҳолисининг божхирождан дархонлиги, деҳқонларининг¹³ давлатига сира зиён етмагани ҳақида оғзини тўлдириб гапирди.

«Маккор чол, — деб ҳаёлидан ўтказди Алп Тегин, — йиққан олтинларининг ташвиши юрагини келтирмак-да, холос. Араблар «Олтиннинг жилваси мажусийни динга киритади, соқовага тил ато этади», деб билик бирла айтганлар. Акам ҳам тахтининг қайғусида, шекилли. Тахт тақдирига қайғурган эса халқ тақдирига қайғурмайди. Устида қамчи ўйнатиш учун унга тобе халқ керак. Бу халқ мажусий бўладими, мусулмонми — фарқи йўк... Эвоҳ, наҳот шу қурултойда булар ўз динини, турк тилини сотиб юборишадил?»

— Сабук Тегинбек! — деди у кўзлари оловланиб. — Тупутга¹⁴ қатнай-дурган бозоргонларнинг¹⁵ сизниқиде кўп кўнмоғи бежиз эмасдур!

Арслон Тархон безовталанди. Бекларнинг диққати Алп Тегинга қадалган эди. Бироқ Алп Тегин беклар кутганча бу хавфли гапни девом эттирмади, фақат Сабук Тегинбекнинг

қилмишларидан хиёнат ҳиди келётганига шу тариқа шама қилдию гапни буриб юборди: — Қаранг, анави қалдирғочларни: тиниб-тинчимайдур... Ажабо, ахир қийналиб ин қурув, бола очуб боқув, учурма қилув — бу ўгси¹⁶ қушларга мунча эмгак¹⁷ не осиг¹⁸ экандур, а, беклар!

— Қалдирғоч уруғи бу очунда қирилиб-қуриб кетмасун учун! — деб жавоб қайтарди қари бекларга гаши келиб, хўмрайиб ўтирган Алп Эртонг.

— Яшанг! — дея миннатдор бош ирғади Алп Тегин. — Оталаримиз ҳам шу қалдирғочлардек бизни не умидда боқиб, инларимиздин учирма қилдилар, не учун ахир? Улар наслларини биз наслларга улаб кетувимизни, бу очунда турк деган будун омон юрсагина ўзларининг оти ўлмасуни ўйламаганларму? Энди биримиз ўткинчи от¹⁹, биримиз йиққан олтуни-гаиз ташвишида ўзганинг динига қириб, тилимизни унутсак, бу ўша боболаримизнинг юзига оёқ босганимиз, энди уларни ўзимиз, мангуга ўлдурганимиз бўлмасми, беклар! Ахир, ёруғ очунда бундан ҳам чиркунроқ қотиллик борму? Бор бўлса, қани айтинлар, беклар!

— Угушлар, ёгийга! — Алп Эртонг ўрнидан ирғиб туриб, қилчини сугурди-да, фарба қараб силтади.

— Егийга! Егийга! — деб ҳайқирдилар бошқа беклар ҳам.

Ҳамма ўзи билан ўзи овора пайтда Арслон Тархон билан Сабук Тегинбек маъноли кўз уриштириб олдилар...

Эртасига Арслон Тархон Алп Тегинни Киткон қўрғонига жўнатиб юборди...

Алп Тегин ўша воқеаларни ҳаёлидан ўтказаркан, қўрғонга яқинлашган улөөлиларни ҳам кўз айира бошлади: икки отлиқ, икки туя. У отлиқлардан бирини эгар устига қўнқайтирилган хумга ўхшашидан танигандек бўлди: Бугробек, шекилли. Мана, иккинчи отлиқ қуюқ чанг ичидан отилиб чиқдию уни таниб, Алп Тегиннинг юзига лов этиб аланга урилди: Чибилга! Аргумоғига сапчиб минди-да, тупроқли йўлни чангитиб, у ҳам чавандозлар истиқболига от солди. Хил ўтмай икки тарафдан келган чанг-тўзон бир-бирига қўшилиб кетди.

— Хўш, ўрдада не гап! Биллур қаби мусеффо Китконсой соҳилида ҳордиқ чиқараётган мешдек Бугробек жавобга оғиз жуфтла-гунча бир тишлам нон чайнаб юту-лик фурсат ўтди. Чибилга қўрилари билан ичкарига кириб кетган, тақимини эгар урган Бугробек яна ўтиришдан безиллаб қўрғон ташқарисига айланиб юрар эди. Чибилгани ўрдадан Китконга кузатиб келган бу йигит Сабук Тегинбекнинг асранди

ўгли, рўзгорининг мутасаддиси. Табиатан камҳаракат Бугробек отасининг самоқсиз қулларига, чўриларига иш буюриб, оқ ўтов олдида жилмас, атрофига отми, туями... ташлаб кетса ҳам қўзғалишга эриниб пашша кўриб ўтирадиган одам эди. «Пашша бўлмаса не қилур экан, бу тўнка!», деб қўярди унга кўзи тушганда Алп Тегин.

— Урдада эсонлик, — деди Бугробек хирқираб.

— Насрга не жазоб айтдилар? Бугробек пихиллаб, бўйинини қашиди. Алп Тегин сергақланди:

— Тилинг борму? Яна бир неча даққали хириллаш, пихиллашдан сўнг Бугробекнинг оғзидан сўзлар бўккан нондек уваланиб, тўкила бошлади:

— Тангрининг изми бирла... Насрнинг битигига оқ битик қайтарув²⁰... қулай кўримди...

— Не дейсан! — дея ўкириб юборди Алп Тегин — Сен... Тўнғиз! Дурустроқ гапирасанму?

У Бугробекнинг гирибонидан олиб, бир-икки силтади. Бугробек омонат турган қопдай ёнбошига ағдарилди. Алп Тегин асранди бекнинг йилтирган юзига ёб юборгудек тикилиб:

— Гапир! — деди.

— Беклар бирла кенгашиб... сўгин... Насрга ялавоқ юборилди... Наср бугун-эрта Фарғонага ўз юғучисини²¹ жўнатур...

— Сотқинлар! Алп Эртонг, Алп Турон-чи! Улар қарши чиқмадиларму?

— Алп Эртонг бирла Алп Туроннинг бошлари кесилди...

— Е тангрим! Бу не кўргулик?

Алп Тегиннинг газабдан хиралашган кўзларига тапса-табранмас Бугробек сотқинлик, разолат, Сабук Тегинбоғу Арслон Тархонларнинг муҳассам тимсолидек кўринди-ю, бу нах кимсаннинг танасини бошидан енгиллатиш мақсадида шенгиллатиб қилч сугурди. Кўзлари ола-қулаланган Бугробек Алп Тегиннинг оёғига бошини ташлади. Асранди бекнинг бахтига, қилч ҳавони бир сармаб, жун босган бўйинини мўлжалга олган пайтда:

— Алп Тегин! Тўхта! — деб қичқирганича Чибилга югуриб чиқиб қолди...

— Чибилгани етургани учун Умайга²² қурбонлик келтир, — дея тўнғиллади Алп Тегин қилчини қинга соларкан.

Бугробек ўридан туришга ботинмай, эмалаб улардан узоқлашди.

— Алп Тегин... — Чибилганинг товушидаги тараддуд, бодомқовоқ кўзларидаги ҳадикни сезиб Алп Тегин ҳушёр тортиди.

— Алп Тегин, биларсен, Наср лак-лак черик йиғибмуш... Туркларни бошдан-оёқ қириб ташлайман, демуш...

— Чибилга, не дурсен!

— Наср биздан хирож ҳам, жузя ҳам олмас эмуш, фақат унинг динига ўтсак, бас. Алп Тегин, бу ҳол туркларни бирлаштурур, ахир!

— Тангри ҳаққи, бас қил! Бас қил, Чибилга!

Алп Тегин шарт бурилиб, Китконсой бўйига тушди-да, ҳовучлаб юзига сув сепа бошлади. «Эҳ!— деб ўйлади у алам билан.— Бир замонлар Чочондан²³ Румогача, Олтойдан Бейпингача жанг билан, йўлида учраганларин хасдек супуриб борган турк элининг шон-шавкатли баҳодирлари, сиз энди қайдасиз, қаердасиз?»

Шарқдан еста зулмат бостириб келарди. У сессиз-садосиз ёпирилиб, қалин, баланд деворининг шинакларидан соқчиларнинг дубулгалари кўриниб турган Киткон кўрғонини ҳам ўз кучоғига олди. Бироқ қоронғилик бус-бутун қоплаб улгурмаёқ, у ер-бу ерда гулханларнинг қизил тиллари кўриниб қолди. Тунга қарши мангу исён яна бош кўтарди, чунки нур фақат қоронғилик қўйнидагина тугилади!..

— Араб тилини ўргансак, бу гўзал тилда сўйлай бошласак, ярим очун бирла тиллаша олур эрдик. Бу, ахир, Бағдод, Дамашқ тили, очунинг энг алп шоирлари тили!

— Сен очундаги энг зўр шеър — бешигимиз тепасида оналаримиз айтган алла эканини унутибсен, Чибилга!

Токчадаги қўш шам нури сўри устида ётган Алп Тегин билан Чибилгани хира ёритар, қаллиқлар ўртасидаги яланғоч қиличда совуқ йилтирар, сўнг кенг хонанинг қоронғи бурчакларига сингиб кетар эди. Бирдан Чибилга яланғоч қилич устидан қўлини узатиб, пилтақачдек узун, нозик бармоқларини йигитнинг билагига тегишти. Алп Тегиннинг эти жимирлаб, ажууди таранглашди.

— Алп Тегин, олмазордаги суҳбатларимизни ҳеч ёдга олмасанму!

Расмларни Ж. УМАРБЕКОВ чизган

— Ул дамлар ёддан ўчурму, ахир...

...Эҳ-ҳе, у кунларнинг ичган сайин ютоқтирадиган чоғирдек тотли онлари! Чанқозузнинг куйларидек нафис, тугилганида бия сутига қўмиштирилган Чибилгани Алп Тегинга унаштирганларидан сўнг, унашувгача ҳам кўз уриштириб юрган йигит билан қизининг қаллиқ ўйини бошланди.

Алп Тегин ҳар кечаси тоғасининг олмазор боғига яширинча тушиб, боғининг бир четдаги сўрида Чибилгани пойлаб ўтирар, уларнинг тунги учрашувларини Сабук Тегинбекнинг уйида гўё ҳеч ким билмас, Алп Тегиндан тупут ёвлиқ совға олиб, терисиغا сиғмай юрган янганинг негадир ярим тунда Чибилгани боққа атаклаётганини ҳам гўё ҳеч ким кўрмас эди.

Ой тиккага келиб, Алп Тегиннинг тоқати тоқ бўлган бир паллада, билдеккинна ариқнинг жилдирашига ҳамоҳанг кулги эшитилиб, дарахтлар орасидан Чибилга пайдо бўлар эди.

Уша кунлари ўзанига сиғмай оқаётган Енчи Уғзининг узоқдан келётган шовуллашига қулоқ тўтиб, кўёқаллиқ тонг оқаргунча суҳбатлашиб ўтирар эдилар... Эҳ-ҳе, неларни гаплашиб, нелардан баҳслашмасдилар! Кўпинча муҳаббатлари бир ёқда қолиб, эндиликда сочилиб, тарқаб кетган турк элатларининг тақдирига қайғуриб, тунни бедор ўтказар эдилар. «Бумин, Тумин хоқонлар даврида турк эли бир динда эди, энди бўлса ким оташпараст, ким Моний, ким Буддага топинади, ҳамма бало шунда!», дерди Чибилга. «Хўш, не қилгани ўйлайсен!» «Туркларнинг илгариги бирлигини тиклаш учун уларни бир динга киритмоқ керакдур», «Отангдан чиққан гап дурур бу!» «Не бўпти? Отамни бекорга Арслон Тархоннинг Тунёкуки²⁴ демайдилар». «Ахир, биз тангрини бегона тилда қандай ёд этамиз, Чибилга! Ота-боболаримиз фиръавнлардек бизга эҳромлар қуриб қолдирмадилар, улар бизга ёлғиз ўз тилларини ташлаб кетдилар. Биз бу тилни унутиб юборсак, улар кумга синган сувдек қуриб битадилар-ку! Йўқ, оташга сиғиниш — тангрини топинишнинг энг тўғри йўлидур. Ахир, бутун очунинг энаси — Қуёш ҳам олов-ку! Қани, бир умга Қуёшга айлансам эрди!» «Уёғал.. Ҳа-ҳа-ҳа!» Чибилганининг жўртдор кулгисидан боғ титраб кетди. «...лар, яккам-дуккам...»

пормон олма гуллари липиллаб келиб, қизининг ой нурида аллақандай силлиқ йилтиллаётган сочларига кўнар эди. «Мен қуёшга айлансам, барчага баробар ёғду сочмасдим, ёғийларни куйдириб, элимга эрса униб ўстирадиган ўзгү²⁵ бахш этар эрдим! Чинакам қуёш шундай бўлди!»

Баъзан Чибилга чанқозуз чалар,

чанқозузнинг куйларига гўё ойнинг ўли эриб, сқ тумандек ёйилиб кетаётганга ўхшар, ойнинг ипак нурларида эса инопормон олма гуллари учиб юрар эди...

— Алп Тегин... Ухладингму?

Алп Тегин ширин тушини қайта кўргиси келган боладек, кўзларини очиб-юмди.

— Алп Тегин, эшит, сенда даги гапим бор эрди.

Алп Тегин бошини бир силтади-да, қизга қаради.

— Борди-ю, мен ўзга динга ўтсам... Унда не қилурдинг?

— Ўз динига қутгү²⁶ бўлган кишига менда шафқат йўқ турур!

Тўсатдан Чибилга ўртадаги қиличнинг тизидан ушлаб кўтарди-да, дастасини Алп Тегиннинг қўлига тутқазди:

— Чопиб ташла, бўлмасал!

— Чибилга!— дея Алп Тегин назра тортиб юборди-да, сапчиб ўрнидан турди.

— Отамнинг қалима келтирганига уч йилча бўлди, биз ҳаммамиз, ҳатто Бугробек ҳам...

— Чибилга!— йигитнинг бўғзидан отилиб чиққан баъоий ҳайқирёқ нақ кўксига ханжар санчилган одамнинг жон талвасасидаги фареҳидек туюлди Чибилгага.

Алп Тегин ханжарини сугурди-да, ўз юзини тилиб-тилиб юборди²⁷...

Бир оздан сўнг яқини шамнинг нури Чибилганинг марварид ёшларида акс эта бошлади.

— Угушларим!— Алп Тегиннинг тилинган юзини кўриб, бўйлар «Арслон Тархон ўлдимиқан», деган ҳаёлда бир-бирларига қараб қўйдилар.— Эшит, эли! Мен ўз акамга қар-

бўлдим! Биласизлар, у... эрди. Энди динини, тилини тахтга алмаштурди. Ахир, дин, тил бу — ҳар биримизнинг кўксимизда яшаётган, тилимизда жаранглаётган тирик ватан-ку, эли! Тўлиб оқаётган Енчи Уғиз ҳам, серўт яйловлару олмазор боғлар ҳам, ҳамма-ҳаммаси бизга ионажон ватандур, аммо қайга борсак ўзимиз бирлан бирга, то гўргача биздан ажралмас бир ватан бордурки, у ҳам бўлса она тилидур, эли! Ана шу боболаримиздан мерос ватанини, оталаримизнинг энг севимли иижусини аллақандай хира тошларга алмаштирган одам инига оға бўла олурму? Уғилга ота бўла олурму? Туркка хоқон бўла олурму? Айт, эли!

— Бўла олмай! Бўла олмай!— деб гуриллади бўйлар.

— Хўп! Бугун-эрта Насрнинг югунчиси Фарғонага келадур. Унга Фарғонада жой борму? Айтинглар, турклар!

— Бор! Фақат у жой қоронғи ернинг тағиде!— деб ҳайқирди бўйлар.

— Яхши! Ундай бўлса, шу бугундан бошлаб, юртнинг ўрдаси — Киткон! Элниинг хоқони мен — Алп Тегинбекмен! Бутун туркларга қилқуйруқ²⁸ буюрамен. Қўрғонни амул²⁹ тутгаймиз. Ватанини сотганларга ҳам, олганларга ҳам омон йўқ турур!

Опатархон Сабук Тегинбекнинг бўйларини, Самарқанддан келган гозийлар билан, йигирма кундирки, Киткон кўрғонини қамалда тутар, бироқ шу кичкина қўрғончани забт этолмаганидан Опатархоннинг алами ичида эди. У тинмай ҳужум уюштирар, аммо қалин девор ортига яширинган, қанчалиги номаълум, баъзи айғоқчиларнинг гапларига қараганда мингга, баъзиларининг маълумотича, юзга турк бўриси беш минг кишилик қўшинни қўрғонга яқинлаштирмас эди. Қамалдагилар Чимён тоғидан ғамлаб олган нафтни косаларда ёндириб, девор тағига яқинлашган ёвга улоқти-

рар, олов косалар ҳеч кимни қўрғонга йўлагани қўймак эди.

Сабук Тегинбек Китконсойни бўғиб қўйгач, қўрғондаги қудуқлар суви қурий бошлади. Емак-ичмакдан танқислик кучайиб, атроф қишлоқлардан келиб, қўрғонга яширинган хотин-халаж, бола-чақа бозоватланиб қолди. Нафт солинган хумлар ҳам саноқли эди. Босқинчиларга Усрушондан манжанақлар, Арслон Тархон ўрдасидан черик ёрдамга етиб келгандан сўнг, Киткон қўрғонининг кўни битгани аён бўлди. Қўрғонни бор-йўғи юздан ортиқ бўри ҳимоя қилар, очлик ва сувсизлик уларни ҳолсизлантириб қўйган эди.

Оғир ўйларга ботган Алп Тегин қўрғон четидаги авахтага аста яқинлашди. Соқчи пастак эшикни гийқиллатиб очгач, ичкаридан димоғига зах қиди урилди. Эшик очилган онда дик этиб ўрнидан турган Чибилга кирувчига қараб юзини терс ўгирди. Бурчакда соч-соқоли патак бўлиб, сертомир тўнғакка ўхшаб қолган Бугробек лунжини тўлдириб кавшанарди. Алп Тегинни кўриб, у манглайини ерга теккизиб, тикланди.

Бир зум йигитнинг ҳам, қизининг ҳам тили айланмади. Алп Тегин томоқ кирди-де:

— Чибилга, — деб гап бошлади, — қайтқил бу йўлдини! Юртдин юз ўгирмағил!

— Мен оллоҳнинг бандаси...
— Чибилга, отанг ўзга динга факат йиққан кут-қароғи соқинчида³⁰ киргандур...

— Бекор айтибсен! Отам бири оташлараст, бири Моний, бири Буддага топиниб юрган элатларни бир дин, бир тилли қилиш ниятидадур!

Алп Тегин бош чайқади, Чибилга ўнга бир сира қаради-де, йигитнинг латга билан боғланган қўлига кўзи тушиб:

— Қўлингга не қилди! — деб сўради.

— Ева қиличи ялаб ўтди.

— Алп Тегин! — Чибилга бирдан чўккалаб, йигитнинг оёғига бош урди-де, йиғлаб юборди. — Улар ўлдирурлар сени! Ахир, аканг сендин ҳайқишини бутун эл билур! Сени ўлдирсалар, акангинг кўни туғур, холос. Наҳот, сендек билякли йигит шуни сазмасан! Улар қаторига ўтсанг, сени қўллайдилар. Ана шунда...

— Аканнинг тахтига ўтираманму? — Алп Тегиннинг овози қўрғошиндек оғир эди. — Йўқ, мен ота-боболарим юзига оёқ босиб, тахтга чиқмасмен.

— Алп Тегин, соқчининг айтишича, қўрғоннинг бир кўни умри қолубдур, кеч эмас... Кел, калима сўзларини ўргатай...

— Мен тангри қаршисига динини, тилини сотган юзи қаро қиёфасида боришни истамаймен!

— Эҳ, сўзқилигим, илгиринг ярасини кўриб, юрагим ёрилай деди. Ахир, сафарга кетганимда мени бу зах ертўланинг сичқонлари эмас, сенинг соқчининг кемирди-ку! Наҳот, севгимизнинг келгусини ўйламасанг?

— Юрагимнинг гашлиги ҳам шунда, Чибилга! Гапинг тўғри, эртага мен тангри ўрдасига кетгаймен, аммо, наҳот ўша, илоҳий масканда қаллигим ёнимга бегона суратида келади? Шуни ўйлаб, юрак-бағрим поре-поре бўлаётир. Ахир, бу мангу айрилиқ, биз нариги дунёда ҳам қовуша олмайгаймуз, Чибилга!

Алп Тегиннинг овози бўғилиб қолди, у аста эгилиб Чибилганинг сочларини силади:

— Чибилга... Қайт, жоним...

— Алп Тегин, калима келтир... Калима келтир...

Алп Тегин Чибилганинг кучоғидан оёқларини сугуриб олиб, ташқарига чиқди.

* * *

Тушдан сўнг ёғий манжанақлари қўрғон деворини бир-икки жойидан

ташдилар. Аммо душман ичкарига кира олмади. Алп Тегиннинг бўрилари нафт тўла косалар отиб, ёғийни деворининг қулаган жойига яқинлатмадилар. Бироқ қўрғоннинг кечга довуз чидамаслиги маълум бўлиб қолган эди.

* * *

— Чибилга, ярим кўнлик умрим қолди...

— Калима келтиришга ҳали фурсатинг бор экан...

Алп Тегин коҳинни чақиртирди.

— Қаллигимни қанчалар севишимни билурсен, коҳин, мен унинг тангри қошига юзи қаро бўлиб боришини истамаймен.

Коҳин ҳамма гапдан хабардор эди. У Алп Тегинга тикилиб деди:

— Олов энг тоза, энг улугвор, касал руҳларни даволагувчи муқаддас нурдир, Утга тушган кишининг ёзуқлари куюб, руҳи пок қолде тангри даргоҳига учур...

Алп Тегин чайқалиб кетди.

— Сўзларинг нақадар даҳшатли, коҳин. Сен...

— Ҳа, олов, муқаддас оловгина қаллигининг ёзуқли жисмидан пок руҳини ажратиб, тангрига йўллайди. Фақат олов, олов...

— Чибилга! — Алп Тегиннинг бўғандан яна ўша даҳшат, алам, азоб мужассами ғайри инсоний товуш қўрғон деворларини тилкалаб юборгудек бўлиб отилиб чиқди. Чибилга «Йўқ, йўқ», дея ишора қилди. Алп Тегин кўзларидан ёш оққан кўйи орқасига бурилди.

Қўрғон ўртасидаги оташқада қаршисида гулханга ҳозирлик кўрар эдилар. Қўп-қуруқ шох-шаббаларни одам бўйи уюб, ўтти ғарами ўртасига устун қоқдилар.

Қуёш тоғлар ортига чўкиб борарди.

Чибилга ғарам томон дадил юриб келди, сўнгра ертўладан Бугробекни гўладек юмалатиб чиқдилар. У дод солиб, биғиллаб соқчининг оёғига ёпишиб олавергач, икки-уч бўри уни ғарам ёнига судраб келтирди.

Бугробек аланглаб Алп Тегинни кўрди-де, унга қароб эмаслади.

— Бегим, мен мусулмон эмасмен ортиқ, мен қайтдим бегона диндан, қайтдим! Қайтдим! — дея хириқраб, асранди бек Алп Тегиннинг этикларини ялашга тушди.

— Ҳайданглар буним! — деди иргениб Алп Тегин.

Чибилгани ғарамга чиқариб, устунга боғладилар.

— Эй, адашган аёл! — деб хитоб қилди коҳин. — Охирги марта сендан сўрайдурмен: бегона диндан қайтгин, кўнглингни ўрнатиб олган ёвуз руҳ — сотқинлик худоси Аҳраманни дилингнидан қувиб чиқаргил...

Бирдан қўрғонга чуқур сукунат чўқди. Ҳатто бозовата пишқириб турган отлар ҳам ювош тортиб қолди.

Ботаётган қуёшнинг ёғдуси Чибилгани аллақандай қирмизи илоҳий рангга бурқади. У бамисоли қизил тошдан йўнилиб, кўзлари ўрнида икки ёқут ўрнатилган Умай ҳайкалидек улугвор қиёфада қотиб турарди.

— Алп Тегин, — дея ногоҳ тилга кирди ҳайкал, — сен калима келтиргил, юртингга йўлбошчи бўл...

— Эй, тангрим! — деб ҳайқириб юборди Алп Тегин. — Нега ота-онам тилини йиттириб, ўзга тилда тангрини олиқшлаюм! Ахир, ким икки онининг орқасидан қувади, ким икки энадан туғилади? Эна тил, эна ватан бу юрак-ку, ахир — юрак иккита бўладиму? Айтқил, Чибилга!

Нафт шимдирилган шох-шабба гуриллаб аланга олди...

— Уғушларим! — деди Алп Тегин содиқ бўриларига мурожаат қилиб. — Ева энди қўрғонга киради. Биз юз кишимиз, улар ўн минг. Бу босқинчилар мол-мулкимизга, ўткинчи умримизга эмас, кўксимиздаги тангрига, унинг элчиси бўлмиш товушлардаги ватанимиз — тилимизга қасд қилиб келгандурлар. Биз энди ана шу тирик ватан учун сўнги жангга кирурмиз, ўлсак, халққа ватан жондан азиз эканини кўрсатиб ўлурмиз! Биз қуёш фарзандимиз — қуёш бўлиб ўлурмиз!

Алп Тегин хумлардаги нафтни келтиришни буюрди. Сўнг отга миниб, қайиш билан ўзини эгарга маҳкам боғлаттирди. Қиличини сугурди-де:

— Устимга нафт қуйингиз! — деди.

Бўрилар Алп Тегиннинг ниятини тушуниб, бирдан жимиб қолдилар. Сўнг, бир, икки, уч... беш... ўн... юз киши унинг сафига ўтди. Юз чавандозининг уст-бошидан нафт қуйилди.

* * *

Ёғий сўнги ҳужумга ташланган пайтда қўрғон дарвозаси ланг очилиб, ичкаридан... олов суворий ҳайқириб чиқди. Ҳа-ҳа, суворийнинг оти ҳам, ўзи ҳам, ҳатто баланд кўтарилган қиличи ҳам... ёнарди! Суворийнинг оти ғайри табиий тезлик билан, сапчиб-сапчиб душманга яқинлашиб кела бошлади. Душман, бир лаҳза қотиб қолди. Қўрғон дарвозасидан эса иккинчи, учинчи... ўнинчи... юзинчи олов суворий отилиб чиқиб, ёв устига от солди. Мислсиз даҳшатга тушган ёв кўшини пароканда қолде, ичига шер оралаган кўй сурувидек ҳар томонга тумтарақай тирқираб кетди.

Шу пайтгача димланиб ётган Китконсой муваққат қурилган тўғонни тўсатдан чирик латтадай йиртиб, ўз ўзанига тушиб олди ва олов суворийлардан қочиб, сой бағридан паноҳ истаган юзларча қозийлар унинг тўлқинларида ғарқ бўлдилар.

Олов суворийлар ўзини урган чодирларга ўт туташди, бутун қароргоҳ аланга ичида қолди. Қўтурган туялар оғзидан кўпик сочиб, бошвоқсиз югурар, эс-ҳушини йўқотган босқинчини оёқлари остида янчиб ташлар эдилар.

Келгинди саркардалар ўн минг кишилиқ қўшиннинг олдда шармандаларча қочмоқда эдилар. Орқадан эса тирик Ватан учун тирик қуёшга айланган баҳодирлар ёниб келар, ёниб келар, ёниб келар эди...

Изоҳлар:

¹Будун — халқ. ²Қорабош — қул.
³Алпагут — баҳодир. ⁴Усрушона — Уратепанинг қадимги номи. ⁵Давон — Фаргонани хитойлар шундай деб атаганлар. ⁶Енчи Уғиз — Сирдарёнинг қадимги туркча номи. ⁷Ихшид — сўғд хукмдорларининг унвони. ⁸Опатархон — турк қўшинида бош қўмондон. ⁹Угуш — қардош. ¹⁰Афшин, тудун — Усрушона ва Шох хукмдорларининг унвонлари. ¹¹Итлин — ит. ¹²Вўри — мунтазам турк қўшинидаги доимий аскар. ¹³Дехқон — заминдор бой. ¹⁴Тупут — Тибетнинг қадимги туркча номи. ¹⁵Бозоргон — савдогар. ¹⁶Уг — ақл. ¹⁷Эмган — машаққат. ¹⁸Осиғ — фойда. ¹⁹От — шон-шуҳрат. ²⁰Оқ битик қайтарув — тақлифга рози бўлмоқ. ²¹Югунчи — ноиб. ²²Умай — турк маъбудаси. ²³Чочон — Корея. ²⁴Тунёкун — I ва II турк хоқонликларида гоят катта мавқе эгаллаган сиёсий арбоб. ²⁵Узгу — ўт. ҳарорат. ²⁶Қутгу — хиёнат, исён. ²⁷Қадимги турклар яқин кишиларни ўлганда юзларини тилганлар. ²⁸Қилқуйруқ — умумий сафарбарлик эълон қилиш. ²⁹Амул — аҳтиёт, мустаҳкам. ³⁰Соқинч — ташвиш.

